

Morsingske bebyggelsesnavnetyper II

AF BENT SØNDERGAARD

I en tidligere undersøgelse i denne årbog for 1975, side 30 ff., har jeg redegjort for det ældste - kendte - lag af bebyggelsesnavne på Mors, nemlig stednavnetyperne *-lev*, *-sted*, *-um*, *-ing* samt *-løse*.

I forlængelse heraf skal jeg på tilsvarende måde i det følgende beskrive et yngre lag, bestående af typerne *-by*, *torp* og *-bøl*, for til afslutning at give en sammenfattende karakteristik af den oprindelige bebyggelse på Mors.

Stednavnetyper - by *Materiale:*

Bjergby, sognenavn, Morsø Nørre herred.
10/2 1408 *Biærby*
12/8 1425 *Byerby*
Dialektudtale: *bjärby*

Sønder Dråby, sognenavn, Morsø Nørre herred.
4/4 1430 *Droby*
1541 *Sønderdroby*, *Droby*
Dialektudtale: *dro:by*

Øster Jølby, sognenavn, Morsø Nørre herred.
17/2 1412 *Jwlby østen aa*
1546 *Jølby*
Dialektudtale: *jylby*

Karby, sognenavn, Morsø Sønder herred.
15/2 1297 *Karleby*
1/12 1447 *Karlby*
1505 (1612) *Kaarbye march*
Dialektudtale: *kårby*

Rakkeby, sognenavn, Morsø Sønder herred.
Januar 1478 *Rakby soghen*
6/9 1558 *Rackebye*
Dialektudtale: *ra:’geby*

Sundby, sognenavn, Morsø Nørre herred.
10/2 1408 *Swndby*
11/2 1408 *Sundby*
Dialektudtale: *sonby*

Disse seks navne på *-by* er tolket i Nudansk Ordbog. Om disse tolkninger gælder, at forklaringen af *Jølby* er meget usikker, samt at udlægningen af *Dråby* ikke kan være rigtig. Den dialektale udtale viser, at forleddet indeholder et oprindeligt langt *a*.

Om *Jørsby*, se denne årbog 1975, side 31.

Om betydningen af centralleddet *-by*, se Nudansk Ordbog: *-by*, og Kulturhistorisk Leksikon for nordisk middelalder: *-by*

De danske stednavne, der ender på *-by*, kan være af meget forskellig alder, idet man har kunnet danne stednavne med dette centralled gennem et meget langt tidsrum, der i hvert fald strækker sig fra vikingetiden og op til vor egen tid, jævnfør Kristian Hald, *Vore Stednavne*, side 103 f. Samtlige morsingske navne af denne type må dog tilhøre den ældste del heraf, da de alle er blevet taget i brug som sognenavne, da sognedannelsen opstod.

Det er karakteristisk for typen *-by* uden for det sydlige Danmark, at forleddene udgøres af navneord (eller tillægsord) og ikke af personnavne.

Dette er også tilfældet med de morsingske navne, hvoraf to, *Bjergby* og *Sundby*, jo er umiddelbart gennemskuelige.

Til illustration vælges her tolkningen af *Karby*.

Dette stednavn har flere paralleller andetsteds i Danmark samt i Sverige. Kendtest er forekomsterne på Lolland-Falster: *Karleby*, sogn, Falsters Sønder herred, *Karleby*, Godsted sogn, Musse herred, *Vester Karleby*, Herredskirke sogn, Lollands Nørre herred, *Øster Karleby*, Halsted sogn, Lollands Nørre herred, se Danmarks Stednavne nr. 11.

At *Karleby* og *Karby* er samme navn, ser vi af 1297-formen af sidste navn, se ovenfor; senere udvikles det til *Karlby*, jvf. 1447-formen, se ligeledes ovenfor, og endelig til den nuværende skriveform *Karby* (idet den midterste af tre medlyd regelmæssigt bortfalder på dansk: *-rlb* > *-rb*).

Karby betyder egentlig ”karlenes by”, idet forleddet indeholder flertalsformen af navneordet *karl*, antagelig i den både i gammeldansk og nydansk almindelige betydning ”(voksen) mand”. At det, som foreslået af Kristian Hald i *Vore Stednavne*, side 107, skulle betyde ”fri bonde”, kan ikke sandsynliggøres ud fra ordets almindelige forekomst som navneord.

Om den nærmere årsag til denne navngivning kan der - som ved de allerfleste andre stednavne - intet vides med bestemthed.

I Pontoppidans Danske Atlas, bind V (1769), side 561, findes der en ganske fornøjelig forklaring herpå: *Karby kirke* ”ligger lige over for Heltborg Kirke i Thy; her findes, ligesom ved Heltborg nogle store Steene, tildeels med Huller og Merker af Fingre i, som Morslands *Karle* og Thyelands *Helte* skal, efter gammel Tradition, have kastet over Vandet til hverandre”.

Selv om den sproglige bestemmelse af forleddet i *Karby* altså er rigtig - i modsætning til tolkningen af Heltborg, se Nudansk Ordbog, står vi ikke her over for den videnskabeligt rigtige forklaring på navnets opståen, men over for et typisk navneforklarende sagn, altså en folkelig udlægning af et stednavn, som man har fundet var påfaldende. Forskerne kalder noget sådant en

folkeetymologi. Om et parallelt eksempel, *Salgjerhøj*, se denne årbog 1964, side 440 f.

Navneordet *karl* udtales som bekendt på rigsdansk *ka*: 'l og på morsinsk *kå*: 'l, jævnfør også den dialektale udtale af *Karby* ovenfor. Dette skyldes, at det oprindeligt korte *a* foran *rl* er blevet forlænget og derefter rundet til *å* i morsingmålet, se herom Brøndum-Nielsen, Gammeldansk Grammatik, bind I, side 374, og Jens Lund, Morsingmålets lyd- og formlære, side 31.

Stednavnetypen -torp
Materiale:

Andrup, Frøslev sogn, Morsø Sønder herred.
24/11 1441 *Andropp*
1541 *androp*
Dialektudtale: *åneråb*

Bjørndrup, Tødsø sogn, Morsø Nørre herred.
4/9 1424 *Biørndrup*
26/6 1481 *Biorndrop*
1541 *Biorindrop*
Dialektudtale: *bjå:råb*

Blistrup, sognenavn, Morsø Sønder herred.
3/8 1402 *Blixtrupp*
11/7 eller 18/7 1503 *Blistrop S.*
Dialektudtale: *blisdråb*

Bårup, gård, Erslev sogn, Morsø Nørre herred.
12/6 1475 *Baorpæ*
1481 (1660) *Barup*
Dialektudtale: *bå:'råb*

Dragstrup, sognenavn, Morsø Nørre herred.
26/3 1435 *Dragzstrup*
1611 *Drastrup*
Dialektudtale: *drastråb*

Ejstrup, gård, Hvidbjerg sogn, Morsø Sønder herred.
22/11 1661 *Eystrup*
Dialektudtale: *æisdråb*

Fårup, Lødderup sogn, Morsø Sønder herred.
1528 (1591) *Fordrup*
1664 *Faarup*
Dialektudtale: *få:råb*

Galtrup, sognenavn, Morsø Nørre herred.
18/3 1371 *Galtropp*
10/2 1408 *Galthorp*
Dialektudtale: *gåltråb*

Glomstrup, gård, Hvidbjerg sogn, Morsø Sønder herred.
9/7 1376 *Glomstorp*
3/2 1496 *Glumstrop*
Dialektudtale: *glåmsdråb*

Gullerup, Bjergby sogn, Morsø Nørre herred.
5/11 1439 *Goldrupp*
30/4 1443 (1752) *Gwlderop*

Dialektudtale: *guleråb*

Vester og Øster Hunderup, Ejerslev sogn, Morsø Nørre herred.

1448 (1584) *Wester Hundrup, Øster Hundrup*
15/3 1458 *vester Hunrop, øster Hunrop*
22/6 1473 *Hwnderop*
Dialektudtale: *huneråb*

Hvinstrup, Sundby sogn, Morsø Nørre herred.
1/2 1494 *Hwinstrop*
Kun denne ene skriveform kendes.

Kårup, Lødderup sogn, Morsø Sønder herred.
6/5 1417 *Korop*
23/2 1453 *Kaarop*
Dialektudtale: *kå:råb*

Lødderup, sognenavn, Morsø Sønder herred.
1389 (1591) *Løderup*
11/11 1410 *Lyddrupp*
Dialektudtale: *lø:deråb*

Mollerup, sognenavn, Morsø Sønder herred.
1453 (1591) *Mollerup*
1611 *Mollerup*
Dialektudtale: *måleråb*

Movtrup, gård, Blistrup sogn, Morsø Sønder herred.
1460 (1591) *Moutrup*
30/10 1486 *Mogetrup*
11/7 eller 18/7 1503 *Mowtrop gard*
Dialektudtale: *måutråb*

Nandrup, gård, Flade sogn, Morsø Nørre herred.
26/12 1449 *Nandrop*
23/4 1487 *Nandrop*
Dialektudtale: *nåneråb*

Ovtrup, sognenavn, Morsø Sønder herred.
1/10 1422 *Opthorp*
23/12 1476 *Ottrops S*
10/11 1558 *Outrup*
Dialektudtale: *åutråb*

Piejdrup, gård, Flade sogn, Morsø Nørre herred.
1470 (1591) *Pleidrup haffwe*
Dialektudtale: *plæidråb*

Purup, gård, Tødsø sogn, Morsø Nørre herred.
1464 *Putorp*
9/12 1488 *Purop*
Dialektudtale: *pu:'råb*

Rolstrup, gård, Nykøbing købstad.
14/9 1389 *Rolstrop*
14/5 1402 *Rolstorp*
Dialektudtale: *rålsdråb*

Skallerup, sognenavn, Morsø Nørre herred.
1200-tallet (1600-tallet) *de parrochia Scalethorp*
11/2 1408 *Skaldorp*
Dialektudtale: *sgaleråb*

Skranderup, Sejerslev sogn, Morsø Nørre herred.
1401 1450 *Skrandropp*
14/4 1585 *Skranderup*
Dialektudtale: *sgraneråb*

Storup, Ørding sogn, Morsø Sønder herred.
11/11 1410 *Storup*
22/7 1483 *Stordrop*
Dialektudtale: *sdåråb*

Torp, Karby sogn, Morsø Sønder herred.
1505 (1612) *Thorp*
9/3 1522 *Torp*
Dialektudtale: *tårb*

Torup, Skallerup sogn, Morsø Nørre herred.
1/7 1438 (1527) *Toorop*
23/4 1487 *Thorpe*
1541 *Torup*
Dialektudtale: *to: 'råb*

Ullerup, gård, Galtrup sogn, Morsø Nørre herred.
1337 (1519) *Vldorp*
1500 (1591) *Vllerup*
1532 *Wldrup*, *Wldrop*
Dialektudtale: *uleråb*

Vittrup, Ljørslev sogn, Morsø Sønder herred.
26/3 1435 *Wibthorp*
19/8 1578 *Vittrup*
Dialektudtale: *wi: 'tråb*

Vodstrup, Tødsø sogn, Morsø Nørre herred.
8/5 1420 *Wostrup*
14/10 1437 *Wodstrup*
Dialektudtale: *wusdråb*

Ørndrup, gård, Karby sogn, Morsø Sønder herred.
1452 (1573) *Ørndrup*
12/9 1504 *Ørndrop*
Dialektudtale: *øndråb*

Af sognenavnene på *-torp* (*Blistrup*, *Dragstrup*, *Galtrup*, *Lødderup*, *Møllerup*, *Ovtrup*, *Skallerup*) findes der tolkninger i Nudansk Ordbog.

Om betydningen af centralledet *-torp*, se Nudansk Ordbog: *-torp*, samt Kulturhistorisk Leksikon for nordisk middelalder: *-torp*.

Centralledet *-torp* er i de sammensatte stednavne - i modsætning til det usammensatte *Torp*, se denne årbog 1975, side 30 - blevet lydligt omdannet på forskellig måde: *-rup* (typeeksempel: *Bårup*), *-drup* (typeeksempel: *Plejdrup*), *-trup* (typeeksempel *Blistrup*). Om den lydlig forklaring herpå, se Brøndum-Nielsen, Gammeldansk Grammatik, bind II, side 115, 127 f., 258 f.

Torpnavnene er langt den mest talstærke af de morsingske stednavnetyper med 30 repræsentanter - om de bebyggelsesgeografiske konsekvenser heraf, se nedenfor.

Heri afspejler forholdene på Mors generelt forholdene i det øvrige land. Hald anslår, at der i det middelalderlige Danmark fandtes mindst 4000 torpnavne (Kulturhistorisk Leksikon: *-torp*), hvoraf nogle dog senere er blevet nedlagt. Dette er der på Mors ét eksempel på, nemlig *Hvinstrup*, en gård i Fårtoft, Sundby sogn. I sådanne tilfælde må det dreje sig om små bebyggelser som f. eks. enkeltgårde. Mange af de morsingske torpnavne betegner i dag netop enkeltgårde - og har formodentlig altid gjort det: *Bårup*, *Ejstrup*, *Glomstrup*, *Movtrup*, *Nandrup*, *Plejdrup*, *Purup*, *Rolstrup*, *Ullerup*, *Ørndrup*. På dette punkt adskiller torpnavnene sig fra de stednavnetyper, som vi hidtil har behandlet. Disse har altid betegnet landsbyer.

Som typeeksempel vælges her tolkningen af *Bjørndrup*.

Ved navneudlægningen skal vi ikke gå ud fra den nuværende skriveform, men fra formen 26/6 1481 *Biorndrop*, der understøttes af den dialektale udtale, jvf. morsingsk *bå: 'r* "barn" og *gå: 'r* "garn", se Jens Lund, Morsingmålets lyd- og formlære, side 31.

Dialektudtalen, som er blevet fastholdt, på trods af at navnet gennem flere århundreder er blevet skrevet *Bjørndrup*, er et godt eksempel på folkemålenes konservatisme.

Forleddet i *Bjørndrup* tolkes lettest og mest usøgt som dyrenavnet *bjørn*, gammeldansk *biorn*, *biørn*, som på gammelmorsingsk netop hed *bjå 'r*, se Casper Schade, Bidrag til et jydsk Idioticon, side 32.

Bjørndrup må i så fald betyde "torpet med bjørnen", - uden at vi kender den nærmere årsag til denne navngivning.

Mange forskere overvurderer stadig væk antallet af personnavneforled i torpnavnene. Således foreslår Kristian Hald, Vore Stednavne, side 130 og 136 f., at tolke forleddet som personnavnet gammeldansk *Biorn* (Danmarks gamle Personnavne, bind I, side 124), der betydningsmæssigt er identisk med dyrenavnet. I så fald betyder *Bjørndrup* "Bjørns torp". Følgende lydlig udvikling af forleddet forudsættes da: **Biarnar* > **Biornar* > *Biorn*. Som det ses, er det ikke lydligt den mest nærliggende udlægning.

Stednavnetypen -bøl Materiale:

Nebel, gård, Ljørslev sogn, Morsø Sønder herred.
2/6 1430 *Nebel*, *Nebeell*
Dialektudtale: *neu: 'l*

Oddersbøl, gård, Galtrup sogn, Morsø Nørre herred.
Gamle skriveformer af navnet kendes ikke.

Om betydningen af centralledet, se Nudansk Ordbog: *-bøl*, *-bølle*.

Nebel forekommer som stednavn adskillige steder i Danmark. Kendt er f. eks. *Nebel*, sogn i Voer herred, Danmarks Stednavne, bind 12, side 199, og *Vester Nebel*, sogn i Brusk herred, Danmarks Stednavne, bind 8, side 153, der 1231 skrives *nybøl*.

Af denne form ser vi, at *Nebel* betydningsmæssigt er det samme som *Nybøl*, der ligeledes kendes flere steder

fra. Kendt er f. eks. det sønderjyske herreds- og sognenavn, jvf. Danmarks Stednavne, bind 7, side 76.

Allerede Caspar Schade anfører i Beskrivelse over Øen Mors, side 16, at *Nebel* og *Nybøl* er identiske.

- ældre bebyggelsesnavnetyper
- ◄ yngre bebyggelsesnavnetyper

Lydligt er der i forleddet af *Nebel* sket en åbning af *y* til *ø* og senere en afrunding til *e*, i centralleddet er *ø* ligeledes blevet afrundet til *e*, her på grund af den tryksvage stilling som andet led i en sammensætning, jvf. Brøndum-Nielsen, Gammeldansk Grammatik, bind I, side 236.

Nebel betyder "det nye bosted, den nye gård".

Som det er tilfældet med andre navne på *-bøl* (*-bølle*), er *Nebel* navnet på en enkeltgård. Det er i god overensstemmelse med det morsingske *Nebel*, at det navneord, som indgår i centralleddet, egentlig i gammeldansk betyder en helgård, d. v. s. en gård af den størrelse, som en fri bonde behøver for at kunne eksistere (Nudansk Ordbog).

Vi er nu nået til det punkt, hvor vi skal forsøge at sammenfatte de bebyggelsesgeografiske forhold på Mors i vikingetiden (og måske tillige i den ældre middelalder), hvorfra hovedparten af navnene på *-by*, *-torp* og *-bøl*, d. v. s. de yngre bebyggelsesnavnetyper, må stamme, jf. kortet, som skal sammenlignes med kortet i denne årbog 1975, side 41.

Ved en sådan sammenligning konstateres det umiddelbart, for det første at antallet af bebyggelser er steget betragteligt, for det andet, at antallet af bebyggelser er fordelt nogenlunde jævnt over hele øen.

At der stadig væk et "hvide pletter", f. eks. på det allersydligste Mors eller i egnen omkring Vejerslev, betyder ikke nødvendigvis, at disse områder er bebygget senere, se nedenfor.

Alt i alt vidner denne periodes stærke vækst i stednavneforrådet på Mors om, at der må være foregået en meget betydelig nyopdyrkning af land og derfor en række nybosættelser. Dette har rimeligvis været nødvendiggjort af voksende befolkningsoverskud, hvis materielle livsgrundlag ikke har kunnet sikres ved den hidtidige opdyrkning.

Vikingetidens nyopdyrkning er foregået på to måder. For det første har man nykultiveret hele områder, som indtil da må have ligget uopdyrket hen. Det tydeligste eksempel herpå er det nordvestlige hjørne af øen, hvor der er foregået en række nye bygrundlæggelser: *Dragstrup*, *Jølby*, *Torup*, *Skallerup*, *Sundby*, *Bjergby*, *Gullerup*, *Galtrup*.

For det andet har man i udmarken mellem de eksisterende bebyggelser fra den ældre periode grundlagt *udflytterbebyggelser* - og det er jo netop, hvad *-torp* betyder. - På kortet kan der iagttages talrige eksempler herpå:

Til illustration vælges følgende:

Nebel
?
Ljørslev
?
Vittrup

Ikke alle oprindelige morsingske landsbynavne er blevet behandlet her - ligesom en række middelalderligt overleverede gårdnavne er forbigået.

Følgende landsbynavne er ikke medtaget:

Elsø, *Fredsø*, *Tødsø*, *Vils* (se herom denne årbog 1965, side 39 ff.), *Hesselbjerg*, *Hvidbjerg*, *Sindbjerg*, *Solbjerg*, *Flade*, *Fårtoft*, *Hanstholm*, *Legind*, *Nes*, *Skærbæk*.

Dette skyldes ikke, at disse nødvendigvis er yngre end de her behandlede, heller ikke, at de er uinteressante. Grunden er helt enkelt den, at vi med vor nuværende viden ikke er i stand til at tidsfæste dem med bestemthed, idet sådanne stednavnetyper synes at have været produktive i et meget langt tidsrum, hvorfor de ikke kan indpasses i det tidsskema, som er opstillet her, hvorefter de ældre bebyggelsesnavnetyper (*-lev, -sted, -um, -ing, -løse*) i hovedsagen skal henføres til folkevandringstiden, og de yngre (*-by, -torp, -bøl*) i alt væsentligt til vikingetiden.

Derfor kan vi heller ikke med bestemthed vide, i hvor

høj grad disse stednavne kan modificere det bebyggelseshistoriske billede, der her er skitseret af henholdsvis folkevandringstidens og vikingetidens Mors. Ændre det fundamentalt kan det imidlertid ikke.

NOTE:

Af trykkerekniske grunde har det desværre været nødvendigt i den dialektale udtale af *Mygdam Mølle* og *Lødderup* at gengive det såkaldte "bløde d"- der forekommer i f. eks. rigssprogsudtalen af *gade* - med *d*.

(Kilde: Historisk Årbog for Thy, Mors og Vetsø Hanherred 1976, side 33-45).